

марта 2012 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2012_03_15/fl4_nikitina.php

Козлик І. Професія крізь призму людяності / Ігор Козлик. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. – 228 с.

Левин К. Теория поля в социальных науках / Пер. с англ. – СПб. : Сенсор, 2000. – 368 с. (Сер. "Мастерская психологии и психотерапии")

Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов; Академия Наук СССР. Ин-т русского / Е. А. Левашов, Т. Н. Поповцева, В. П. Фелицына и др. / Под ред. Н. З. Котеловой. – М. : Академия Наук СССР. Ин-т русского языка, 1984.

Фестингер Леон. Теория когнитивного диссонанса = A theory of cognitive dissonance / Пер. А. Анистратенко, И. Знаешева / Фастингер Леон – СПб.: Ювента, 1999.

Штейнер И. Ф. Криница, из которой пил святой: философия поэзии Алеся Рязанова. – Минск : РИВШ, 2010. – 162 с.

УДК 82.091=161.2=112.2 (Гром'як)

Світлана Притолюк, к. філол. наук, доцент

**Роман Гром'як та його внесок у дослідження перетинів
німецькомовного та українського літературних
просторів в контексті міжлітературної комунікації**

У статті розглядається науковий здобуток професора Р.Т. Гром'яка в галузі порівняльного літературознавства, зокрема у сфері міжлітературної комунікації. Зазначається, що визначальним у процесі дослідження взаємодії національних літератур стали запропоновані вченим підходи до потрактування поняття міжлітературної рецепції, яку він розглядав як процес, що перебуває в постійній динаміці й безпосередньо пов'язаний із трансформацією предметності літературної критики як основи вивчення взаємодії літератур. Автор статті підкреслює, що продуктивним полем для проєкції певних теоретико-концептуальних матриць академік Гром'як вважав історико-літературний матеріал українсько-німецьких літературних

взаємозв'язків другої половини XIX — першої половини XX століття.

Ключові слова: *Роман Гром'як, міжлітературна реценція, міжлітературна комунікація, компаративістика*

Svitlana Prytoliuk. Roman Hromiak and his contribution to investigation of intersections of the German and Ukrainian literature space in the context of interliterary communication

The article is devoted to professor R.T.Hromiak's scientific achievements in the sphere of comparative literary criticism, in particular in the sphere of interliterary communication. It's underlined that suggested by the researcher attitudes to interpretation of the notion of interliterary reception have become determinative in the process of investigation of interaction of national literatures. The researcher regarded interliterary reception as a continuous dynamic process directly connected with transformation of subjectness of literary criticism as the basis of studying of interaction of literatures. Upholding high aesthetic value of the Ukrainian literature, the literary critic insisted on necessity to emphasize this value not only in the context of European, but also in the context of the world literature. R.T.Hromiak attached great importance to typological attitude in the sphere of comparative investigation. Guided by the Y.M. Lotman's conception and thinking about peculiarities while comparing texts, the researcher underlined the necessity of using of typological models as a certain scale for comparative analysis and peculiar „metaphorical language”, especially when we speak about comparative studies of chronologically or ethnically distant literature. R.T. Hromiak defended also the idea that a text is an object of cultural memory, which absorbs semantic codes of scientific etymology and is an important part of intercultural interaction. The author of the article emphasizes that academician Hromiak considered historical and literary material of the Ukrainian - Polish - German literary intercommunications of the second half of the 19-th – the first half of the 20- th century a productive field for projection of certain theoretical and conceptual moulds. United by geopolitical and cultural factors, in particular by borders of the Austro – Hungarian empire and since 1923 the Republic of Poland, literatures of those lands created a common space, where not only chronotopic measurements, but also themes and ethnic layers intersected. Works of Karl Emil Franzos and Joseph Roth, German authors, whose life and creative work were tightly connected with Ukrainian culture and literature, can be examples of such intersections.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Віддаючи шану професору Гром'яку Роману Теодоровичу, котрий був моїм науковим керівником, духовним наставником та натхненником, я хотіла б зупинитися на окремих аспектах міжлітературної комунікації, дослідження яких були інспіровані академіком й безпосередньо ним керовані. Варто зазначити, що основною його заслугою було те, що він визначив вектори наукових пошуків, зокрема в полі взаємодії української та німецькомовної літератур, сформував школу порівняльного літературознавства і накреслив концептуальні домінанти у сфері компаративних вимірів, котрі стали дороговказами для кількох поколінь молодих науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання певної проблеми та виокремлення її невирішених частин. Проблеми міжлітературної комунікації належать до ключових проблем порівняльного літературознавства, про що свідчать праці Д.Дюришина, Д.Наливайка, В.Будного, М.Ільницького, С. Росовецького, М.Ткачука та ін.

Мета нашої публікації полягає у висвітленні концептуального бачення проблем міжлітературної комунікації у працях Р. Гром'яка та їх проекції на тлі українсько-німецьких літературних зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визначальним у процесі дослідження взаємодії національних літератур стали підходи до потрактування поняття міжлітературної рецепції, яку Р. Гром'як розглядав як процес, що перебуває в постійній динаміці й безпосередньо пов'язаний із «трансформацією предметності літературної критики» як основи вивчення взаємодії літератур, в залежності від різноманітних чинників чи то соціального, чи культурного життя: «Якщо на сучасний літературний процес, у якому навалюють змінюються,

співіснуючи, гетерогенні парадигми, накладати / проектувати літературознавчі соціокультурні концепти, жанрові, стильові видозміни, художні світи письменників багатьох поколінь та естетичних орієнтацій, хронотопні виміри письменницьких напрацювань бодай у сфері прози, то матимемо перетини художньої реальності, історичної пам'яті національної культури і смакових уподобань, сили уяви кожного літературознавця і в нашій національній спадщині» [Гром'як 2009: 8].

Важливо зазначити, що українська література та й український культурний простір загалом розглядались у цьому процесі як система координат, де перетинаються художні світи інших національних літератур. Обстоюючи високу естетичну вартість української літератури, професор Гром'як наполягав на необхідності виводити її не тільки в контекст європейської, але й світової літератури.

Пошанування й літературознавчий аналіз здобутків художнього слова своєї нації, на думку літературознавця, розпочинається із рецепції чужого слова: «...без літературної рецепції, міжкультурної взаємодії і без текстової інтерференції (називаймо це як завгодно — діалоговістю, інтертекстуальністю, відшукуючи численні варіанти-нюанси), наука про літературу занапащуватиметься, якщо філолог поставатиме самітником, потішаючись стусівським «себесобоюнаповненням» або концептом М. Бахтіна «вненаходимости»» [Гром'як 2007: 313-314].

Процес міжлітературної взаємодії, згідно із уявленнями Р.Т.Гром'яка, включає кілька площин, і окрім «чуттєвої рецепції» [Гром'як 2007: 311] – безпосереднього сприймання та інтерпретації текстів, — охоплює також міжнародні контакти та дослідження діяльності письменників, доля яких безпосередньо пов'язана із історією краю: «Відзначаючи пам'ятні дати з життя таких діячів, особливо круглі ювілеї, літературознавець, який працює у місцевому закладі, опрацьовує творчість письменника, досліджує його спадщину, виступаючи у місцевій і центральній пресі з доповідями, повідомленнями

про досягнення, місце і роль митця у культурному житті, у літературному процесі. У такий спосіб нагромаджуються спостереження пропагандиста-популяризатора, розширюються дослідницькі обрії, урізноманітнюється й жанрово-стильова палітра» [Гром'як 2007: 314].

Важливе значення у царині компаративних досліджень вчений надавав типологічному підходу. І в цьому аспекті наукових пошуків, спираючись на концепцію Ю.М.Лотмана та розмірковуючи про специфіку зіставлення тестів, підкреслював необхідність застосування «типологічних моделей» як певний «масштаб для вимірювання предметів» та своєї «метамови», особливо у тих випадках, коли йдеться про порівняльні студії «хронологічно чи етнічно віддаленої літератури» [Гром'як 2008: 21]. Йдучи далі, Р. Гром'як розвинув власну методологічну стратегію у підходах до зіставного аналізу і акцентував на потребі «не стільки враховувати наявні в культурі контексти й контекстуальність, із нашого погляду, скільки конструювати (свідомо й зумисне) очікувану ситуативну контекстуальність своєї дослідницької діяльності (конкретної теми, статті, доповіді) [Гром'як 2008: 22].

Продуктивним полем для проекції певних теоретико-концептуальних матриць, наприклад, професор Гром'як вважав історико-літературний матеріал українсько-польських-німецьких літературних взаємозв'язків другої половини ХІХ — першої половини ХХ століття. Об'єднані геополітичним та культурним чинниками, зокрема межами Австро-Угорської імперії та з 1923 року Речі Посполитої, літератури цих земель створювали спільний простір, де перетиналися не тільки хронологічні виміри, але й тематичні та етнічні пласти. Прикладом цього можна назвати творчість Карла Еміля Францоца та Йозефа Рота – німецькомовних авторів, життя і творчість котрих нерозривно пов'язана із українською культурою та історією.

Як відомо, Йозеф Рот народився у 1894 році м. Броди (нині Львівської області), а свої дитячі та юнацькі роки провів на Галичині. Саме у Львівському університеті він

опанував досконало німецьку мову, яка згодом стала мовою його спілкування та творчості після того, як він переїхав до Відня, а пізніше, з 1920 року — до Берліна. Карл Еміль Француз народився 1848 року в місті Чорткові, що на Тернопільщині. Після закінчення Чернівецької гімназії він переїхав до Відня, де здобув юридичну освіту, однак решту життя провів у Берліні. Незважаючи на те, що усі його твори написані німецькою мовою, вони пронизані українськими темами та мотивами, а події творів в більшості відбуваються на території, яку Француз назвав «Напів-Азією», що охоплювала на той час південну частину Росії, Поділля, Галичину, Буковину, перетнуті річками Дністер, Прут, Серет. Центром цієї “дивної місцевості” був Чортків, який Француз перейменував у своїх творах на Барнов задля полегшення вимови для західного читача, згадуються також Снятин, Хотин, Сучава, Тернопіль та Львів.

Виходячи з позиції, що «прийнятною підставою для початку конструювання будь-якого контексту стає завжди біографія митців, їх походження і розголос творчого доробку» [Гром'як 2008: 22], можемо із впевненістю констатувати наявність багатьох різноплщинних перетинів творчості Й.Рота та К.Е.Францоza із українською літературою. Це доводять дослідження, котрі проводилися безпосереднього під керівництвом професора Р.Т.Гром'яка, зокрема дисертація Т. Дзися «Йозеф Рот в українському літературному контексті: романна типологія крізь призму літературної рецепції». У праці конструється «динамічно мінливий (чинний для себе) віддалений контекст», який проливає світло на специфіку «української міжлітературної рецепції художнього світу Йозефа Рота на матеріалах текстів, що виникли в ареалі габсбурзького міфу, зокрема Б.Лепкого, М.Ірчана (Андрія Баб'юка), Р.Купчинського, О.Турянського. Для зіставлення автор обрав надзвичайно розлогий контекст, оскільки виводить його на геополітичному, бібліографічному, генологічному й проблемно-тематичному рівнях. Відповідно, дослідження проводиться у кількох вимірах, зокрема, розглядається

українська домінанта в міжлітературній рецепції споріднених текстів, їх міжтекстуальна інтерференція, автор праці співвідносить поетику і типологію художніх творів про людей Першої світової війни, які втрачають батьківщину, намагається виокремити загальнокультурні концепти, які мають конструктивне значення поведінкових парадигм для літературних персонажів-характерів.

Прізвище Й.Рота було досить відомим у ХХ ст. в Західній Європі, Росії та на теренах Західної Галичини, про що свідчать історико-літературні джерела й критичні матеріали. Його творчість як самобутній феномен модерністичної літератури привернула увагу багатьох літературознавців. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень та розвідок, які дали назву цілому напрямку — ротознавству, спадщина цього австрійського письменника виявляє щоразу нові аспекти, що потребують осмислення й системного аналізу в контексті зміни літературних і літературознавчих парадигм, міжкультурного обміну за умов глобалізації суспільного життя. Надзвичайно цікавий ракурс відкрив у цьому сенсі компаративний дискурс, який дозволив розширити межі рецепції творчості Йозефа Рота в Україні й визначальну роль у цьому процесі відіграв професор Гром'як, котрий інспірував та спрямовував компаративні студії у цьому напрямі.

Під керівництвом академіка проводилися порівняльні дослідження літературної спадщини Карла Еміля Францоza (дисертація Притолок Світлани «Романи Карла Еміля Францоza в контексті європейського роману виховання до кінця ХІХ століття»). Пошук компаративних збігів був сфокусований у жанрологічній площині, зокрема на визначенні жанрової своєрідності романів К. Е. Францоza, їх місце і значення в контексті європейського роману виховання на ґрунті встановлення типологічних відповідностей із парадигматичними моделями та зразками модифікованого типу. У генеалогічному контексті розглядалися твори К.Е. Францоza, зокрема “Der Kampf ums Recht” (“За правду”), “Der Pojaz” (“Паяц”), романи “Хіба

ревать воли, як ясла повні” Панаса Мирного та Івана Білика, “Антон Райзер” К.Ф. Моріца, “Роки навчання Вільгельма Майстра” Й.В. Гете, повість “Художник” Т.Г. Шевченка.

Гетерогенність полікультурного простору, де народився і зростав К.Е. Француз, позначилася на своєрідності творчого феномену митця: його свідомість зазнала ментального впливу трьох основних етнічних груп, які населяли східні провінції Австро-Угорщини — українців, німців та євреїв. Власне, ця обставина стала визначальним чинником модифікації романного жанру. Варто зазначити, що компаративні студії дозволили встановити не тільки жанрову специфіку творів австрійського письменника, але спонукали до детального аналізу українського літературного контексту та констатації трансформацій жанрової моделі роману виховання на українському ґрунті.

Первинним поштовхом до вивчення творчості Карла Еміля Францоza в компаративному дискурсі стала його зацікавленість та любов до української літератури та пісенного епосу, про що свого часу писали у своїх працях О. Дейч, Я. Погребенник, Ф. Табак, Б. Гавришків, Ю. Михайлюк, В. Мартинов, М. Заничковський, М. Нагірний, М. Зимомря, П. Рихло, Л. Цибенко, Т. Гаврилів та ін. Як відомо, нарис “Тарас Шевченко”, опублікований у збірці К.Е. Францоza “Від Дону до Дунаю”, став однією з найперших розвідок про Шевченка, що з’явилися у Західній Європі. “Тарас Шевченко — це не тільки геній сам по собі, він одночасно є втіленням поетичного генія малоросів”, — пише Француз, “його муза об’єднує усі характерні риси цієї літератури; хто його характеризує, вимальовує у той же час загальну картину поетичних прагнень його народу” [Franzoso 1912: 39]. Розкриваючи органічну Шевченкову народність, його яскраву національну самобутність, Француз, чи не перший на Заході, наголошував, що це поет для всього цивілізованого людства, котрий і як співець політичних свобод, і як поет кохання, і як епік, і як майстер надзвичайно художнього змалювання соціальних картин завжди залишається на рівні генія. Його творчість, на думку

Францо́за, — це “облагороджена, поглиблена поезія народу” [Franzos 1912: 58].

Нарис “Література малоросів”, що був опублікований у другому виданні збірки «Від Дону до Дунаю» — перша на Заході і найбільш змістовна розвідка про українську літературу, починаючи із часів духовного розквіту Київської Русі. Француз вказує на її жанрове та тематичне багатство, говорить також про російських письменників, що використовували українську тематику (Г. Державін, М. Гоголь, М. Херасков, Г. Данилевський), пояснює обставини зародження української школи в польській літературі (А. Мальчевський, С. Гоцинський, Т. Падура, А. Гроза). Заслужують на увагу його висловлювання про Г. Сковороду, І. Котляревського, Т.Г.Шевченка, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Шашкевича, І. Франка, Панаса Мирного, М.Старицького. Хоча стаття була дещо загальною і мала ряд вад, вона відіграла важливу роль у популяризації української літератури за кордоном, зокрема у німецькомовному середовищі.

Таким чином, навіть поверховий аналіз праць та художніх творів Карла Еміля Францо́за дозволяє зробити висновок, що його спадщина — це промовистий приклад міжкультурної та міжлітературної комунікації, ретельне вивчення якої сприятиме збагаченню та поглибленню знань про специфіку української літератури в системі міжлітературних зносин та сприятиме її «включенню в міжнаціональний літературний континуум» [Наливайко, 20]. Оскільки, як слушно зазначає Дмитро Наливайко, «йдеться вже не про впливи з того чи того боку, а про її розвиток у силовому полі регіонального чи європейського літературного процесу, який має в основі спільні естетико-художні моделі й архетипні структури, про її задіяність у цьому процесі на рівнях тематики й поетики, про її співучасть у розробці спільних або подібних проблемно-тематичних комплексів і художніх парадигм, про моменти

спільності й національної своєрідності в її русі та її явищах» [Наливайко, 20].

Суголосно із цією позицією, Роман Теодорович Гром'як обстоював також поняття про текст як про об'єкт культурної пам'яті: «Саме через концепт «культурної пам'яті», який абсорбує семантичні коди наукової етимології, можемо осягати понятійно-термінологічне наближення до усталених тепер і в Україні пізнавальних засобів «між літературна рецепція» і «типологічні аналогії відповідності». Вони вкрай потрібні нам у компаративістиці» [Гром'як, 2008: 31].

Варто зазначити, що Р.Гром'як закликав не зупинятися на аспектах, напрацьованих традиційною компаративістикою, а щоразу розширювати діапазон порівняльних досліджень, витворюючи нові контексти, котрі вимагатимуть «зіставлення не інших фактів (творів, постатей), а інших естетичних функцій, вибудовувати радикально нові типології у відмінних проєкціях, запропонованих новітніми концептуальними системами». [Гром'як, 2008: 24]. У світлі цієї теорії постають нові можливості зіставлення, зокрема у сфері українсько-німецьких літературних зв'язків. Продуктивність такого підходу підкреслюють у своїй монографії Василь Будний та Микола Ільницький: «Будь-яке літературне явище, що стає об'єктом компаративістики, має певну генезу, контактує з мистецьким довкіллям, виявляє ті чи інші ознаки, спільні для низки інших явищ, і здатність до перегуків із ширшим чи вужчим літературним і поза літературним часопростором» [Будний 2008: 386].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, у перспективі відкривається цілий пласт для компаративних досліджень німецько-українських літературних зв'язків в межах генетико-контактного, типологічного, інтертекстуального, культурологічного аналізу. Відправним пунктом цих студій, згідно із уявленнями Р.Гром'яка, є усвідомлення того, що «у пам'яті культури як своєрідної семіосфери, у якій закодовано

інформацію віддалених епох (античність, середьовіччя, відродження, просвітництво, модерність), гетерогенних носіїв культурної спадщини за принципами лого-, фоно-, відео центризму, текстуалізації і віртуальності тощо, у сучасній компаративістиці можна й доцільно конструювати контексти, які є засадничо зіставними й відповідають пошукам у сучасній компаративістиці» [Гром'як, 2008: 24].

Література:

Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 430 с.

Гром'як Роман. Орієнтації. Розмисли, Дискурси. 1997-2007 / Гром'як Роман Теодорович - Тернопіль: Джура, 2007. - 368 с.

Гром'як Роман. Рівні можливого конструювання парадигматики українсько-польсько-німецьких літературних взаємозв'язків у компаративістиці // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська література в європейському контексті: Зб. Наук.пр.Вип.6: У 2-х ч.Ч.1. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. уні-ту ім. Лесі Українки, 2008. — С.20-33.

Гром'як Р.Т. Трансформація предметності літературної критики в Україні протягом ХХ століття / Гром'як Роман Теодорович // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М.Ткачука. — Тернопіль: ТНПУ, 2009. — Вип. 26. — С.3-13.

Наливайко Дмитро. Літературна компаративістика вчора і сьогодні // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / За заг. ред. Дмитра Наливайка. — К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — С. 5-42.

Дзись Т.В. Творчість Йозефа Рота в українській міжлітературній рецепції: візія першої світової війни і типологія образів-персонажів (Богдан Лепкий, Мирослав Ірчан, Осип Турянський, Роман Купчинський : автореф. дис ... канд. філол. наук / Т. В. Дзись . — Тернопіль : Б. в., 2008 . — 19 с.

Притолок С.А. Романи Карла Еміля Францоza в контексті європейського роману виховання до кінця ХХ ст. : Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук : 10.01.05 / С.А.Притолок ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. - Тернопіль, 2004. - 20 с.

Franzos Karl Emil. Taras Schewtschenko // Franzos Karl Emil. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien. Dritte Auflage. — Stuttgart, Berlin: Cotta, 1912. — S. 39-74.

Franzos Karl Emil. Das Volkslied der Kleinrussen // Franzos Karl Emil. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien. Dritte Auflage. — Stuttgart, Berlin: Cotta, 1912. — S. 1-38.

Притолок С.А. Роман Гром'як и его вклад в изучение пересечений немецкого и украинского литературных пространств в контексте литературной коммуникации.

В статье рассматривается научный вклад профессора Р.Т. Гром'яка в области сравнительного литературоведения, в частности в сфере литературной коммуникации. Отмечается, что определяющими в процессе исследования взаимодействия национальных литератур стали предложенные ученым подходы к трактовке понятия литературной рецепции, которую он рассматривал как процесс, находящийся в постоянной динамике и непосредственно связан с трансформацией предметности литературной критики как основы изучения взаимодействия литератур. Автор статьи подчеркивает, что продуктивным полем для проекции определенных теоретико-концептуальных матриц академик Гром'як считал историко-литературный материал украинско-немецких литературных взаимосвязей второй половины XIX - первой половины XX века.

Ключевые слова: Роман Гром'як, литературная рецепция, литературная коммуникация, литературная компаративистика

УДК 821.161.2 : 81'373.21

О.Д. Харлан

**Топографія свого–чужого у книзі Романа Гром'яка
«Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з
того вийшло...»**

Книга «Вертеп, або як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло...» Романа Гром'яка розглядається під кутом зору теорії топографії Чужого Бернгарда Вандельфельса. Взаємопов'язаність категорій «свій» і «чужий» дає можливість подати розуміння твору Романа Гром'яка в аспекті їх з'ясування. Аналізуються: наявність певних меж і децентрованості суб'єкта (мотив вертепу та двійництва), плюралізація місця (топос бібліотеки), багатозначність топографічних образів,